

ÇARLIK İSTİHBARAT RAPORLARINDA OSMANLI'YA ÇALIŞAN ERMENİ BİR AJAN: ARŞAVİR SAAKYAN

MEHMET PERİNÇEK

Adı Arşavir Saakyan, takma adı Artur Aseyan. Yozgat kökenli olan Saakyan, Türk hükümeti adına istihbarat faaliyeti yürütmektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, 1914'ün başında Kafkasya'ya geleceği haberi Çarlık istihbaratını harekete geçirir. "Artur'un görevi Türkiye Ermenilerinin Rus hükümetiyle olan bağını araştırmak, Rusya'nın resmi olarak talep ettiği Ermeni reformları haricinde genel olarak Türkiye ve özellikle de Ermenilerin yaşadığı bölgelere yönelik ne tür planları olduğunu öğrenmektir.

Arşavir Saakyan'ın (Artur Aseyan), Hınçaklar tarafından dağıtılan önden ve profilden çekilmiş fotoğrafları.

(GARF fond 102 liste 1914 dosya 29 yaprak 22)

"Artur", yukarıdakilerden başka askeri istihbarat faaliyeti de yürütecektir. Bunun yanında Hınçakların Kafkaslar'daki Türkiye karşıtı örgütlenmeleriyle ilgili bilgi toplayacaktır.

ÖLÜM EMRİ VERİLDİ, YÜZLERCE RESMİ DAĞITILDI

"Artur'un peşinde sadece Çarlık polisi yoktur. Hınçak Partisi'nin mer-

kez organı da onun hakkında arama kararı çıkartmış ve bulunduğu mümkinse öldürülmesi, aksi takdirde bağlı bulundukları şehrin bilgilendirilmesi emrini vermiştir. Bunun yanında ölüm emrini infaz etmek üzere bir kişi de görevlendirilmiştir. Hatta partinin Kahire'deki organının gönderdiği, "Artur'un profilden ve önden çekilmiş fotoğraflarından yüzlerce basılarak halka dağıtılmıştır.

si istenmiştir. Fotoğraflar, üstünde Saakyan'ın kullandığı takma adlar da yazılı olmak üzere özellikle Hınçak ve Taşnak üyelerine verilmiştir, ayrıca Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika'da Ermenilerin yaşadığı birçok yere gönderilmiştir. Diğer taraftan Taşnakstütün Partisi de Saakyan'ın gelişinden haberdar olmuş ve Kafkaslar'daki örgütleri bu konuda önlemler alma- ya başlamıştır.

"Artur'un Kafkaslar'a gelişinden Çarlık polisi ise esas olarak Hınçakların iç yazışmaları dolayısıyla haberdar olmuştur. İstihbarat faaliyeti sonucunda gizlice ele geçirdikleri bu iç yazışmaların ardından önlemler alınmış, özellikle Tiflis ve Kutaisi bölgeleri Jandarma İdareleri tarafından özel takip ve araştırma ağı oluşturulmuştur. Çarlık Rusya'sı Türkiye İstihbarat Müdürü'nün İstanbul'dan yazdığı 26 Nisan 1914 tarihli rapordan, Türkiye'deki yetkililerin Saakyan'ın varlığını çok önceden bildikleri anlaşılmaktadır. Ancak Türkiye'ye karşı faaliyet yürüten bir Ermeni örgütüyle ilgili gizli istihbarat faaliyeti yapmasını Rusya'nın çıkarlarına zarar verecek bir durum olarak görmemişler, bu sebeple daha önceden

Saakyan hakkında merkeze bir rapor göndermemişlerdir. Fakat "Artur"un Rusya'ya geleceğine dair Tiflis'teki polis departmanından bilgi almaları üzerine ayrıntılı bir çalışma yürütülmeye başlamışlardır.

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nde (GARF)¹ yer alan, Çarlık yetkililerinin ve Ermeni örgütlerinin "gizli" veya "çok gizli" ibareli yazışmalarında Arşavir Saakyan'ın geçmişiyle ilgili de birçok bilgi yer almaktadır.

ESKİ BİR TAŞNAK ÜYESİ

Çarlık polisi Saakyan'ın bir dönem Taşnaklar içinde yer aldığı tespit ederken, Taşnaksutun Partisi'nin Doğu Bürosu'nun Kurucu Bölge Toplantısı'nın zabitlerinde da izini bulmuştur. Aralık 1907-Ocak 1908 tarihlerine ait tutanakların parti içi yargılamalarla ilgili bölümlerde şu bilgiler yer almaktadır: Artur ve Cohok isimli parti üyeleri, Nitra isimli bir yöneticiyi Bakü (Voskanap) Merkez Komitesi'nin faaliyetlerinden dolayı suçlamışlardır. Merkez Komitesi tarafından kurulan komisyonun soruşturmasından sonra a) Bakü Merkez Komitesi'nin 1904-1906 yılları arasında parti program ve tüzüğüne aykırı hareket etmediğine, dönemin koşulları ve partiye hâkim olan hava çerçevesinde faaliyet yürüttüğüne;² b) Nitra'ya yönelik suçlamaların doğru olmadığına; c) Artur'a yargılamanın sonucunu iletilmesine ve Artur'un Taşnaksutun'un düşmanlarına inanmasından, onların açıklamalarına önem vererek Bakü Merkez Komitesi'ni ve Nitra'yı suçlamasından dolayı kınamasına; d) Cohok'a ise bütün suçlamalarının asılsız ve çarpıtmadan ibaret olduğunun bildirilmesine karar verilmiştir.

İSTANBUL POLİS MÜDÜRÜ AZMI BEY'E BAĞLI

Arşavir Saakyan, daha sonra doğrudan İstanbul Polis Müdürü Azmi Bey'in altında çalışmaya başlar. Ermeni örgütlerinin faaliyetlerinin takibe görev alır. İttihatçıların önemli simalarından Azmi Bey, Saakyan'la

ilgili Rus istihbarat raporlarında, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın katili Kavaklı Mustafa'yı bir Rus gemisinden gizlice kaçırmasıyla anılmaktadır. Raporlara göre, Azmi Bey Kavaklı Mustafa'yı kaçırıldıktan sonra cezalandırarak öldürmüştür, ancak intihar ettiği söyleşisi yayılmıştır. Daha sonra Rus elçiliğinin talebi üzerine Azmi Bey görevinden uzaklaştırılmış ve bir daha bu tür görevlere getirilmeyeceği konusunda anlaşılmıştır. Fakat Azmi Bey kısa bir süre sonra Adana valisi olacaktır. Rusya'nın talebi üzerine bu görevinden de alınmıştır. Rus istihbaratının sahip olduğu bilgiler, "Artur"un Kafkasya'ya gönderildiği dönemde Azmi Bey'in Mısır'da olduğunu göstermektedir. Azmi Bey, Mısır'daki Türk yönetiminde önemli bir yere sahiptir ve farklı alanlarda verilen istihbarat görevlerini yerine getirmektedir.

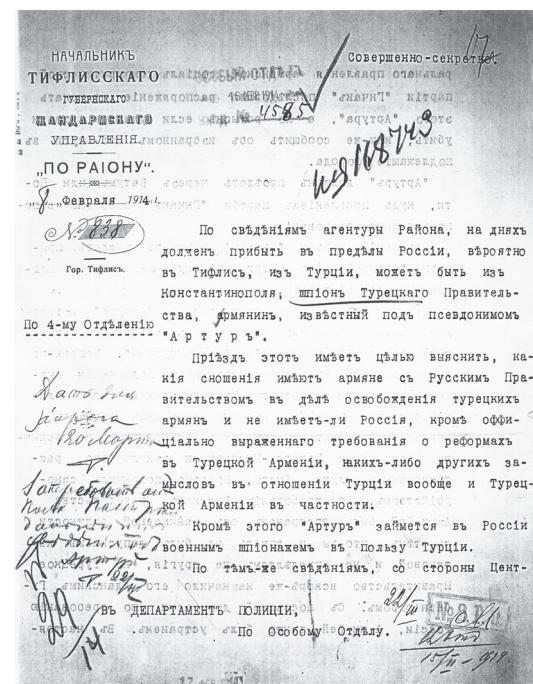
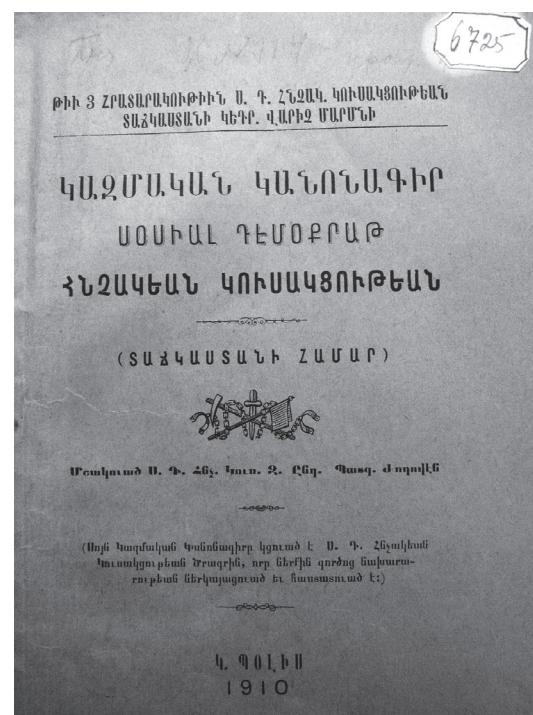
KOD ADI NO. 50

Azmi Bey'le çok yakın çalışma içerisinde olan Arşavir Saakyan, farklı zamanlarda Artur Aseyan dışında birçok takma ad kullanmıştır. Hınçak yetkililerinin tespit ettiği adlar şunlardır: Meher A. Megmuni, Filos Alis, Mok, Targat, Markiz, Alis Aştuni. Sivas, Kayseri ve Bursa'da bu isimlerle tanınan Saakyan'ın ismi, polis müdüri Azmi Bey'in listesinde İngilizce olarak "Rudolfston" ve "Maclad", Türkçe olaraksa "Lurfi" olarak geçmektedir. İstanbul polisinin listelerinde ayrıca "Paul" ve "No. 50" adıyla da kayıtlıdır.

POGOS NUBAR PAŞA VE SABAH-GÜLYAN'A SUİKAST GİRİŞİMLERİ

Rus istihbaratının rapor ettiği üzere, daha öncesinden "Artur'a, o dönemde Paris'te bulunan ve görevini henüz bitirmiş olan Tüm Ermeniler Katolikosu'nun oluşturduğu Ermeni Milli Heyeti'nin başkanı Pogos Nubar Paşa'nın³ öldürülmesi görevi de verilmiştir. Bu suikastın örgütleyicisi de Ruslara göre Azmi Bey'dir.

"Artur" daha sonra Mısır'a gelecek, 1914 Mart'ının ortalarına kadar orada

kalacaktır. Mısır'da bulunduğu süre içerisinde Hınçak Partisi'nin liderlerinden Sabah-Gülyan⁴ hakkında bilgi toplar ve düzenli olarak İstanbul'a rapor gönderir. Rus istihbaratına göre "Artur", Sabah-Gülyan'a karşı suikast girişiminde de doğrudan yer almıştır. Amaç, Hınçakların Türkiye'de yasa dışı faaliyet yürütmeye kararı aldığı, 1913 Eylül'ünde gerçekleştirilen 7. Parti Kongresi'ne karşılık vermektedir. Kongre, Sabah-Gülyan'ın başkanlığında toplanmıştır. Rapor-

Hınçak Partisi'nin 1910 basım tarihli tütüğünün kapağı.

(GARF fond 1741 liste 2 dosya 6725 yaprak 1)

Polis Departmanı
Özel Dairesi'ne
yazılan Tiflis
Vilayeti Jandarma
İdaresi Müdüriyeti
antetli, 8 Şubat
1914 tarihli, "çok
gizli" ibareli
raporun birinci
sayfası.

(GARF fond 102 liste 1914
dosya 29 yaprak 17)

Saakyan, İstanbul Polis Müdürü Azmi Bey'e bağlı olarak da çalışır. Ermeni örgütlerinin faaliyetlerini izler. İttihatçılardan Azmi Bey, Saakyan'la ilgili Rus istihbarat raporlarında bir Rus gemisinden Mahmut Şevket Paşa'nın katili Kavaklı Mustafa'yı kaçırması olayıyla anılmaktadır. Buna göre Azmi Bey, Kavaklı Mustafa'yı kaçırıldıktan sonra cezalandırarak öldürmüştür, ancak intihar ettiği söylentisi yayılmıştır.

Pogos Nubar Paşa.

(Armyane i Voyna, No.9. Kasım 1916, s. 138)

DİPNOTLAR

- 1 Arşivin kuruluşunun kökleri 1920 yılına dayanıyor. Sovyet dönemindeki son adı SSCB Ekim Devrimi Merkez Devlet Arşivi (TSGOR SSSR). Hem Çarlık hem Sovyet hem de Rusya Federasyonu dönemini kapsayan arşivde 3182 koleksiyon (fond), 5779280 adet de dosya bulunuyor, 79047 dosya da fotoğraf saklanıyor. Arşiv, esas olarak yaşama-yürtütme-yargı organlarının, yüksek devlet kurumlarının (Dışişleri ve Savunma Bakanlıklar, FSB gibi kendi bünyesinde arşiv oluşturmuş organlar hariç), siyasi parti ve kitle örgütlerinin, ayrıca da önemli devlet ve toplum adamlarının kişisel koleksiyonlarını bulunduruyor.
- 2 O dönemde Bakú'de Ermeniler ve Azeriler arasında yaşanan olayların kastedildiği anlaşılmaktadır.
- 3 Pogos Paşa Nubaryan, 1851 yılında Mısır'ın önde gelen zengin bir ailesinde dünyaya geldi. Orta ve yüksek öğrenimini Avrupa'da tamamladı. 1870'li yılların sonrasında Mısır'da ulaşım alanında üst düzey devlet kademelelerinde bulundu. Balkan Savaşı sırasında Katalikos V. Georg tarafından Ermeni Millî Heyeti'nin başına getirildi. Heyetin görevi, Avrupa devletlerinin gündemine Ermeni meselesini getirmekti. Heyet, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında da görevini sürdürdü. 1916 yılında Ingiliz ve Fransız diplomatlar Mark Sykes ve George Picot'la yaptığı görüşmeler sonucunda Anadolu'da, Filistin'de, Suriye'de yaşayan Ermenilerin

larda Sabah-Gülyan'ın Semen ve Sarkis Kürekyan ismini de kullandığı, gerçek adının da Stepan Ter-Danielov olduğu kaydedilmiştir. Erivan vilayeti, Nahcivan kazası, Cagri köyündendir.

KAFKASYA'YA ULAŞTIĞINA DAİR BİLGİ YOK

"Artur", 1914 Mart'ının sonunda Kahire'den İstanbul'a gelir. Muhtemelen İzmir, Bursa, Adapazarı yolunu takip etmiştir. Düzenli olarak İstanbul polisiyle irtibat halindedir. "Artur"un Rusya'daki görevi için

Samsun ve Trabzon'dan geçerek Batum ya da Poti üzerinden Tiflis ve Bakú'ya gelmesi beklenmektedir. Diğer bir rivayete göre ise İskenderiye'den (Mısır) yola çıkmıştır. Hıncaklar, "Artur"un yakalanmasının suya düşmemesi için çok dikkatli davranışılması gerektiği emrini vermiştir. "Artur" 4 Nisan 1914 tarihli, Tiflis'te yazılan erişebildiğimiz son rapora göre hâlâ Kafkasya'ya varmamıştır. Daha sonra da geldiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

MEHMET PERİNÇEK
İÜ AİİTE

İngiliz ve Fransızların yanında Türklerle karşı savaşmasına karşılık Kılıkya'nın özerliğini konusunda anlaşmaya varıldı. Dünya Savaşı'nın öncesinde Türk hükümetinin nazırlık teklifini reddeden Pogos Nubar Paşa, özellikle Paris Barış Konferansı sırasında Antant devletlerinin yardımına "Bağımsız Ermenistan"ın kurulması için yoğun çaba harcadı. Ona göre "Ermeni meselesi, sadece Ermeni değil, ayrıca Avrupa meselesi"di. Savaş sonrasında uluslararası bir heyete Kılıkya'ya gelen Pogos Nubar Paşa, bölgedeki Ermenilerin Fransız lejyonlarında yer almaları için çalışma yürüttü. O dönemde Tüm Ermeniler Katolikos tarafından "gece ve gündüz büyük devletlerin kapılarında harcadığı emekten" dolayı özel bir nişanı layık görüldü. Pogos Nubar Paşa'nın Avrupa'da bulunan Taşnak hükümetinin heyetine arası açıldı. Ermenistan'ı temsil konusundaki rekabet, Taşnak hükümeti heyeti başkanı Agarayon'un Pogos Nubar Paşa hakkında çok ağır ifadelerin bulunduğu raporlar yazmasına dahi yol açtı. Avrupa'daki faaliyetleri, Bolşevik Ermeniler tarafından da çok sert bir dille eleştirilen Pogos Nubar Paşa 1930 yılında hayatını kaybetti. Bkz. *Entsiklopediya "Armyanskiy Vopros"*, Yerevan, 1991, s. 263; C. Kirakosyan, *Zapadnaya Armeniya V Godi Pervey Mirovoy Voyni*, Izdatelstvo Yerevanskogo Universiteta, Yerevan, 1971, s. 125, 129; N. Z. Efendiyeva, *Borba Turetskogo Naroda Protiv Frantsuzskikh Okkupantov Na Yuge*

Anatoli (1919-1921 gg.), Izdatelstvo Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, Bakı, 1966, s. 80; Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPI) fond 85 liste 14 dosya 110 yaprak I; A. F. Myasnikyan, *Izbrannye Proizvedeniya*, Izdatelstvo "Ayastan", Yerevan, 1965, s. 379, 438 vd.; A. B. Karinyan, *Ermeni Millîyetçi Açımları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2006, s. 91 vd., 98 vd.

4 1861 doğumlu olan Stepanos Sabah-Gülyan (Ter-Danielyan), eğitimini Tiflis'te aldıktan sonra Erivan'daki psikoposluk okullarında müfettiş olarak çalıştı. Ermeni millî hareketi içindeki faaliyetlerinden dolayı 1887 yılında Çarlık mahkemesi tarafından 8 yıl hapse mahkûm edildi. O sene hapisten kaçarak Türkiye ve Suriye'ye geldi. 1889-94 yılları arasında Paris Etnostüsü'nde "Doğu Sorunu" üzerine tez yazdı. 1894 yılında Hıncak Partisi'ne katıldı ve İngiltere, Bulgaristan, Fransa ve ABD'de siyasi çalışmalar yürüttü. "Hıncak" gazetesinin çıkarılmasında rol oynadı. 1903 yılında Boston'da *Yeritasařd Ayastan* gazetesini kurdu. 1908 Devrimi'nden sonra Türkiye'ye geldi. Devrimin ardından itibaren Jön Türklerle karşı çıktı, Hıncak Partisi'nin yeraltında faaliyet yürütmeyi savundu. 1913 senesine kadar partide yasal mücadeleyi savunan grup üstün geldi. 1913'te Hıncakların yeraltına inme kararında başrolü oynadı. 1928 yılında hayatını kaybetti. Bkz. *Entsiklopediya "Armyanskiy Vopros"*, s. 289 vd.

KAYNAKLAR

- 20 Aralık 1913 tarihli Sosyal-Demokrat Hıncak Partisi Kahire Organı damgalı Ermenice mektubun Rusça çevirisi. (GARF fond 102 liste 1914 dosya 29 yaprak 22)
- Polis Departmanı Özel Dairesi'ne yazılan Tiflis Vilayeti Jandarma İdaresi Müdürü antetli, 8 Şubat 1914 tarihli, "çok gizli" ibareli rapor. (GARF

- fond 102 liste 1914 dosya 29 yaprak 17-19, 17 arkası-18 arkası)
- Polis Departmanı Özel Dairesi'ne yazılan Tiflis Vilayeti Jandarma İdaresi Müdürü antetli, 4 Mart 1914 tarihli, "gizli" ibareli rapor. (GARF fond 102 liste 1914 dosya 29 yaprak 21, 21 arkası)
- Polis Departmanı 9. Dairesi'ne yazılan Tiflis Vilayeti

- Jandarma İdaresi Müdürü antetli, 4 Nisan 1914 tarihli, "gizli" ibareli rapor. (GARF fond 102 liste 1914 dosya 29 yaprak 35)
- İstanbul'dan Polis Departmanı Özel Dairesi Müdürü'ne yazılan Türkiye İstihbarat Müdürü antetli, 26 Nisan 1914 tarihli, "çok gizli" ibareli rapor. (GARF fond 102 liste 1914 dosya 29 yaprak 37, 37 arkası, 38)